

УДК 82-312.6.161.2

DOI <https://doi.org/10.17721/APULTR.2019.39.37-57>**Росовецький С. С.***orcid.org/0000-0001-5569-4765*

ПРО ВПЛИВ ШЕВЧЕНКОВОЇ АВТОБІОГРАФІЇ НА КУЛІШЕВУ

Анотація. У статті на честь 200-річчя з дня народження П. Куліша запропоновано багаторівневе порівняння автобіографій двох найбільш видатних майстрів українського красного письменства XIX століття. У категоріях і поняттях сучасного літературознавства перевіряється та підтверджується гіпотеза про літературний вплив Т. Шевченка на сприйняття П. Кулішем жанру художнього автобіографічного тексту. З цією метою було зіставлено три тексти: автограф "Автобіографії" Т. Шевченка, варіант "Автобіографії" Т. Шевченка, докорінно перероблений П. Кулішем і надрукований у часописі "Народное чтение", а також автобіографія "Моє життя" П. Куліша. Зіставлення проводилося на наратологічному, композиційному, жанровому, інтертекстуальному рівнях. Також було проаналізовано історичне тло створення кожного з текстів. Було доведено, що автограф "Автобіографії" Т. Шевченка та "Моє життя" П. Куліша відносяться до жанру художньої автобіографії і мають згорнуту наративну структуру. При цьому у Т. Шевченка не виявлено позалітературних причин для створення автобіографії від третьої особи, на відміну від П. Куліша, який до того ж із високим ступенем імовірності потрапив під літературний вплив тексту Т. Шевченка й розвинув його структуру у своїй літературній автобіографії. Разом із цим, допускається, що літературний вплив міг бути не головним аргументом у виборі розповіді від третьої особи, оскільки існували екстралітературні причини для збереження інкогніто П. Кулішем. Зауважується, що текст "Мого життя" П. Куліша є більш функціональним в аспектах установки на об'єктивність, емоційний тиск і модерування образу автора в літературному побуті. Його наративна структура подається згорнутою саме заради установки на об'єктивність, адресати й адресанти імпліцитні та важко виокремлюються на кожному з шарів наративної структури саме для маскування твору

під нон-фікшен. Винятком із цього є тільки інтегрований до "Мого життя" текст листа до автора. Зроблено висновок про достовірність та аргументованість гіпотези про літературний вплив Т. Шевченка на П. Куліша в межах жанру автобіографії. Видається перспективним у подальших студіях зосередитися на пошуку доказів невідомого літературного впливу Т. Шевченка на П. Куліша в інших жанрах, а шанси на виявлення таких в майбутньому є високими.

Ключові слова: нарація, літературний вплив, текстологія, автобіографія, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш

Інформація про автора: Росовецький Станіслав Станіславович – аспірант кафедри російської філології; Інститут філології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Електронна адреса: rosovss@hotmail.com

Stanislav S. Rosovetskyi
orcid.org/0000-0001-5569-4765

ON THE INFLUENCE OF SHEVCHENKO'S AUTOBIOGRAPHY ON KULISH'S

Abstract. In honor of the 200th anniversary of P. Kulish's birth, the article offers a multi-level comparison of autobiographies of two prominent Ukrainian writers of the 19th century. In the categories and concepts of modern literary criticism, the hypothesis of literary influence of T. Shevchenko on P. Kulish's perception of artistic autobiography genre is checked and confirmed. For this purpose, three texts are compared: an autograph of "Autobiography" by T. Shevchenko, deeply edited by P. Kulish for printing in "People's Reading" journal, a version of T. Shevchenko's "Autobiography" and an autobiography "My Life" by P. Kulish. The comparison is carried out at narratological, compositional, genre and intertextual levels. The historical background of the creation of each of the texts is analyzed. It is proved that the autograph of T. Shevchenko's "Autobiography" and P. Kulish's "My Life" both belong to the genre of artistic autobiography and have a compressed narrative structure. It is confirmed that T. Shevchenko didn't have extra-literary reasons for creating a third-person autobiography, unlike P. Kulish, who, moreover, was very likely to come under the literary influence of the text of T. Shevchenko and developed T. Shevchenko's narrative structure in his artistic autobiography. At the same time, it is assumed that literary influence might not be the main

argument in choosing a third-person narration, since there were extra-literary reasons for keeping P. Kulish's incognito. It is noted that the text "My Life" of P. Kulish is more functional in the aspects of orientation to objectivity, emotional pressure and moderation of the author's image in literary life. Its narrative structure is compressed precisely for the sake of objectivity, addressees and consignees are implicit and difficult to isolate on each of the layers of the narrative structure precisely to mimic the non-fiction. The text of a letter to the author integrated into "My Life" is the only exception. It is concluded that hypothesis about literary influence of T. Shevchenko on P. Kulish within the genre of artistic autobiography is reliable and well-reasoned. To the author's mind, further studies should focus on finding evidence of unconscious literary influence of T. Shevchenko on P. Kulish in other genres, chances of discovering which in future are rather high.

Key words: *narration, influence, autobiography, textology, Taras Shevchenko, Panteleimon Kulish*

Information about the author: *Rosovetkskyi Stanislav Stanislavovych – a PhD student of the department of Russian philology; Institute of philology; Taras Shevchenko National University of Kyiv.*

E-mail: *rosovss@hotmail.com*

Росовецкий С. С.

orcid.org/0000-0001-5569-4765

О ВЛИЯНИИ ШЕВЧЕНКОВСКОЙ АВТОБИОГРАФИИ НА КУЛИШОВСКУЮ

Аннотация. *В статье в честь 200-летия со дня рождения П. Кулиша предложено многоуровневое сравнение автобиографий двух наиболее выдающихся украинских писателей XIX века. В категориях и понятиях современного литературоведения проверяется и подтверждается гипотеза о литературном влиянии Т. Шевченко на восприятие П. Кулишом жанра художественной автобиографии. С этой целью сопоставляются три текста: автограф "Автобиографии" Т. Шевченко, глубоко переработанная П. Кулишом для печати в журнале "Народное чтение" версия "Автобиографии" Т. Шевченко, а также автобиография "Мое життя" П. Кулиша. Сопоставление проводилось на наратологическом, композиционном, жанровом и интертекстуальном уровнях. Также были*

проанализирован исторический фон создания каждого из текстов. Было доказано, что автограф "Автобиографии" Т. Шевченко и "Мое життя" П. Кулиша относятся к жанру художественной автобиографии и имеют свернутую нарративную структуру. При этом у Т. Шевченко не обнаружено внелитературных причин для создания автобиографии от третьего лица, в отличие от П. Кулиша, который, к тому же, с высокой степенью вероятности попал под литературное влияние текста Т. Шевченко и развил его структуру в своей литературной автобиографии. Вместе с тем, допускается, что литературное влияние могло быть не главным аргументом в выборе повествования от третьего лица, поскольку существовали экстралитературные причины для сохранения инкогнито П. Кулишом. Отмечается, что текст "Мое життя" П. Кулиша является более функциональным в аспектах установки на объективность, эмоционального давления и модерирования образа автора в литературном быту. Его нарративная структура подается свернутой именно ради установки на объективность, адресаты и адресанты имплицитные и трудно вычлняются на каждом из слоев нарративной структуры именно для маскировки произведения под нон-фикшен. Исключением является только интегрированный в "Мое життя" текст письма к автору. Сделан вывод о достоверности и аргументированности гипотезы о литературном влиянии Т. Шевченко на П. Кулиша в рамках жанра художественной автобиографии. Представляется перспективным в дальнейших исследованиях сосредоточиться на поиске доказательств бессознательного литературного влияния Т. Шевченко на П. Кулиша в других жанрах, шансы на обнаружение чего в будущем являются высокими.

Ключевые слова: *наррация, литературное влияние, текстология, автобиография, Тарас Шевченко, Пантелеймон Кулиш.*

Информация об авторе: *Росовецкий Станислав Станиславович – аспирант кафедры русской филологии; Институт филологии; Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко*

Электронный адрес: *rosovss@hotmail.com*

У контексті сучасних наукових студій актуальним видається вивчення периферійних об'єктів історії літератури, а саме автобіографічних текстів, мемуарів і маніфестів – того, що раніше не привертало увагу науковців. Попри вимірювану вже двома століттями відстань у часі, яка відділяє нас від творчості

двох ключових постатей наших митців – Т. Шевченка і П. Куліша, – їхні тексти продовжують викликати інтерес. Проте, на жаль, не можна не погодитися з О. Федоруком, який із сумом зауважував, що мало кого з дослідників приваблювало саме "вичерпне вивчення одного твору в джерелознавчо-текстуальному наświetленні" [17, с. IX]. Серед щасливих винятків вчений називає М. Савченка, а "найбільшими здобутками може похвалитися шевченкознавство насамперед скрупульозним працям Василя Бородіна, а також його колег Миколи Павлюка, Валерії Смілянської та Ніни Чамати" [17, с. IX].

У цьому аспекті видається важливим і перспективним перевірити гіпотезу, за якою тексти автобіографій П. Куліша й Т. Шевченка пов'язані між собою і приховують докази літературного впливу один на одного, а саме впливу "Автобиографии" Т. Шевченка [18, с. 191–193] на "Жизнь Куліша" [9, с. 95–138]. Свого часу слушно зауважував Д. Лихачов: "Тільки повне (або за можливості повне) вивчення всіх питань, пов'язаних із твором, може по-справжньому розкрити нам історію тексту твору. Разом із тим тільки історія тексту розкриває нам твір у всій його повноті" [12, с. 43].

Новизна запропонованих студій полягає в тому, що зазначені тексти дотепер не привертали увагу літературознавців із погляду компаративного аналізу із застосуванням відповідного інструментарію.

Об'єктами дослідження є "Жизнь Куліша", за гіпотезою – *містифікована автобіографія*, а також "Автобиография" Т. Шевченка. Запропоновані тексти було вибрано, виходячи з максимального коефіцієнта авторського компонента. На відповідну градацію в автобіографічних текстах Т. Шевченка, зокрема, вказувала Ю. Дядишева-Росовецька в монографії "Фольклор і поетичне слово Тараса Шевченка": "Тексти характеризуються різним ступенем індивідуально-авторського внеску Т. Шевченка в їх створення" [4, с. 43].

Специфіка гіпотези диктує вибір предметів дослідження – жанр, нарративну структуру та історію створення текстів, а також набір засобів – компаративний метод загалом, а саме

зіставлення жанрових особливостей, наративної структури та історичного тла.

Передусім потребує окреслення термінологічний інструментарій. Почати треба з самого терміна "автобіографія", адже визначення жанру досліджуваного тексту найбільш істотно впливає на вибір термінологічного апарату, бо саме жанр визначає традиційні методи дослідження і контекст вивчення тексту. У нашому випадку від цього уточнення залежить відповідь на найголовніше питання – чи є таке порівняння правомірним, чи відносяться два названі тексти до одного жанру?

Принципово важливим компонентом жанру є диференційний набір рис, що відділяють його від інших. "Жизнь Куліша" та "Автобиография" можуть бути потрактовані як *мемуари*, *автобіографічна проза*, *автобіографічна замітка* чи *біографія*, що частково відносилися, у контексті початку другої половини ХІХ сторіччя, до публіцистичних жанрів. Кожен із них має свій специфічний набір рис, які можуть бути притаманні кільком жанрам.

У сучасному літературознавчому виданні автобіографія закономірно тлумачиться лише як художня: "автобіографія – опис свого життя, власна біографія – жанр документально-художніх творів, переважно прозових" [11, стб. 15]. Головним же фактором, що відділяє автобіографію від найближчого жанру про себе, а саме мемуарів, є вимисел. Таке розуміння терміна доводиться розглядати як крок назад навіть порівняно зі Словником літературних термінів 1925 року, де автор статті, Е. Лунін, розрізняє два типи автобіографії – "у власному сенсі, коли автор просто й невигадиво змальовує свій життєвий шлях, і художню, де під виглядом змалювання життя якогонебудь героя виводиться життя самого письменника" [13, с. 9]. Легко помітити, що в другому випадку автобіографія розуміється дуже широко.

Аналітичний розгляд проблем вивчення автобіографії у світовій літературі знаходимо в анонімній статті "Большой энциклопедии Кольера". Видається, що в ній при визначенні

жанру автобіографії акцент робиться на повноті життєпису автора: "Автобіографія (гр. autos – сам, bios – життя, grapho – пишу), форма біографії, де головним героєм є автор; звичайно пишеться від першої особи й охоплює більшу (або найважливішу) частину його життя" [2].

Якщо в "Большой энциклопедии Кольера" представлено погляд на літературну автобіографію в контексті світової, головним чином, західної літератури, то в російській філології найбільш масштабне і теоретичне дослідження цього жанру знаходимо в розділі "Мемуари" монографії Л. Гінзбург "О психологической прозе". Щодо основного завдання свого дослідження науковець висловлюється таким чином: "Вихідна проблема цієї книги – співвідношення між концепцією особистості, притаманної даній епосі й соціальному середовищу, і художнім його зображенням" [3, с. 4]. Пропонується "розширене поняття психологічної прози", яке не треба змішувати з "тим психологізмом, специфічні методи якого виробила література ХІХ століття" [3, с. 5]. Іншими словами, будь-яка проза, вже оскільки вона відтворює життя людини, відтворює і його психологію, а тому може бути названа психологічною. Наступне, ще більш важливе для мети нашого дослідження зауваження: "Пізнання душевного життя простежується в цій книзі не тільки на матеріалі канонічної художньої літератури, але також на матеріалі літератури мемуарної, документальної..." [3, с. 5].

З точки зору Л. Гінзбург, мемуари посідають середнє, проміжне місце, між листами і психологічним романом, у градації "зростання структурності, естетичної організованості <...> матеріалу" [3, с. 5]. Спеціальний розділ "Мемуари" Л. Гінзбург починає фразою: "Література спогадів, автобіографій, сповідей і "думок" веде пряму розмову про людину. Вона подібна до поезії відкритою й наполегливою присутністю автора" [3, с. 123].

Варто дослухатися й до такого спостереження Л. Гінзбург: "Проміжним жанрам, що уникають канонів і правил, здавна

притаманна експериментальна сміливість і широта, невимушене та інтимне ставлення до читача" [3, с. 123].

Хай і одним-двома штрихами, але Л. Гінзбург накреслює "типологію мемуарів" – "від "Сповіді" Руссо з її граничним саморозкриттям людини до хронікально-політичних спогадів мадам де Сталь" [3, с. 123]. Говорить вона і про фундаментальне внутрішнє протиріччя автобіографічної прози: "Гостра їхня (жанрів автобіографічної прози – С. Р.) діалектика – у поєднанні цієї свободи вираження з несвободою вимислу, обмеженого справжнім минулим" [3, с. 123].

Проте, щоб мати можливість використовувати спостереження й міркування Л. Гінзбург стосовно нашого матеріалу, необхідно попередньо відділити власне автобіографію від інших жанрів автобіографічної прози. У "Большой энциклопедии Кольера" читаємо:

"Мета автобіографії – представити життя (або якусь його частину) як певне ціле, коли відтворювані події відділені від дійсності якимось часовим проміжком, і автор може поставитися до них більш або менш неупереджено, а самі події встигли набути в його очах більшої або меншої осмисленості. Отже, автобіографія відрізняється від щоденника, який день у день (день за днем) фіксує факти і враження" [2].

Указана тут структурна відмінність автобіографії від щоденника видається в нашому випадку досить поверховою. Адже і П. Куліш, і Т. Шевченко в основному хронологічно розташовують у своїх автобіографіях життєвий матеріал. І не про "осмисленість" подій мала б вестися мова, а про художній їх відбір та узагальнення. Автор статті у "Большой энциклопедии Кольера" продовжує: автобіографія "відрізняється також і від спогадів (хоча їх часто плутають), тому що є особистою історією автора, у той час як мемуари – історія подій, які тією чи іншою мірою зачіпають все суспільство" [2]. Іншими словами, в автобіографії автор говорить про себе, а в мемуарах – про себе і про інших. Також автобіографічна замітка відрізняється

лаконічністю й більш явною хронологічністю викладу фактів, тяжіє до публіцистики та зрідка включає в себе вимисел.

До якого ж жанру слід віднести містифіковану автобіографію П. Куліша? Адже межа між мемуарами й автобіографією досить розпливчата. Деякі дослідники навіть називають текст повістю, посилаючись на містифікацію та типологізуючи його, ґрунтуючись на сюжетитці. Інші ж позбавляють текст статусу художнього й відносять до публіцистики. Якби ми не мали численних незаперечних доказів приналежності тексту перу П. Куліша, його справді можна було б віднести до публіцистичних, які підходять до історичної дійсності досить вільно. Події подаються із суттєвими художніми допущеннями й досить емоційно, ще й із незначною часткою полеміки. Якби не існувало в кількох доступних П. Кулішеві прозових традиціях того періоду полемічного складника, можна було б замислитися навіть про позахудожність цього тексту, проте таке твердження викликає надто серйозні заперечення.

Тепер звернімося до окреслення параметрів *автобіографії*, *мемуарів* і *повісті* (дехто називає "Жизнь Куліша" повістю). *Повістю* прийнято вважати прозовий твір, побудований навколо одного персонажа й такий, що має майже завжди один фокал – героя, навколо якого будується сюжет. При цьому повість не має, звичайно, значної кількості персонажів. Також обсяг не дозволяє сплутати її з *романом*. А. Квятковський – укладач найґрунтовнішого словника літературознавчих термінів – називає повість поєднувальною ланкою між оповіданням і романом, де диференційними особливостями є багатоплановість, широта змалювання роману або зосередженість на короткому ланцюжку подій і малому обсязі персонажів для оповідання чи новели. При цьому до повісті А. Квятковським віднесені й "Моя жизнь" А. Чехова, що відноситься деякими дослідниками до низки оповідань, і "Демон" М. Лермонтова [7, с. 215–216]. Отже, з такої точки зору, спроби потрактувати "Жизнь Куліша" як *повість* видаються досить переконливими. Проте погодитися з цим заважає ряд серйозних заперечень. Адже з сюжетної точки зору

це може видатися якраз логічним, оскільки розповідь побудована навколо одного персонажа, вона не має різноманітних оповідачів і недостатньо велика за обсягом для того, щоб називатися романом. Тут навіть можна було б уточнити жанр, назвавши "Жизнь Куліша" *історичною повістю*, тому що ґрунтується вона на реальних подіях, які відбувалися з історичною особистістю й можуть вважатися певним чином реконструкцією життєвого шляху головного героя. Проте, враховуючи авторство тексту, попри містифікацію при першій публікації та оповідь від третьої особи, текст може бути тільки *автобіографією* або *мемуарами*, залежно від співвідношення змальовуваних подій навколо автора та його переживань.

Без сумніву, з позиції описової структури це – *мемуари*, тому що маска автора, під якою ховається історична особа П. Куліш, пише винятково про події з іншими людьми, очевидцем яких він був. Навіть більше, маска не ділиться своїми почуттями або думками, лише передає чужі, не просто порушуючи баланс між егоцентричною оповіддю і подіями, свідком яких був автор, але знищуючи його: у тексті існує тільки життя навколо П. Куліша, а маска не має навіть натяку на життя, відсторонене від Кулішевого. Проте, якщо маска настільки занурена в підобиці життя П. Куліша, що не ділиться своїми переживаннями, то чи не виносить це текст із рамок *автобіографії* до *мемуарів*? Напевно, ні, оскільки факти, представлені читачеві, подаються емоційно й насправді відносяться до справжнього автора. А якщо автор пише про свій життєвий шлях у контексті особистісної еволюції та пережитих емоцій, це – однозначно *автобіографія*.

Усе вищезазначене дозволяє потрактувати "Жизнь Куліша" або як *історичну містифікацію* про себе, або, виходячи з головної розбіжності між *автобіографією* й *мемуарами*, названої вище, *автобіографією*, стилізовану під *мемуари* про себе у межах *містифікації*.

Як же класифікувати автобіографію Т. Шевченка? Це – однозначно *художня автобіографія*, яка містить гострі філіпіки щодо царизму й кріпосницького ладу, за якого все ще

утримувалися в неволі родичі поета. Також привертає увагу ряд неточностей (а може свідомих викривлень) подій, учасником чи свідком яких був Т. Шевченко. Тут використовуються сарказм та іронія, наприклад "всемилостивейше повелено быть ему под надзором полиции в столице" [18, с. 193], що дозволяє говорити про текст як про художню автобіографію, в якій обрано нарацію від третьої особи частково для знеособлення думок, що вкладаються в неї, а значною мірою і для внутрішньолітературних цілей.

Що ж стосується наратологічної структури, то тут, перш, ніж звернутися до аналізу, треба окреслити основну термінологію. Найбільш переконливі тлумачення її подає В. Шмід [20]. Його розуміння базових понять уточнено й прийнято нами як робочі. Так, *наратор* визначається як *функціональний персонаж, коментатор. Конкретний автор – це справжній автор тексту*, він протиставляється *абстрактному авторові*, який реконструюється з усього твору, неістотно, чи закладається він при цьому конкретним автором, чи відновлюється конкретним читачем із тексту.

За аналогією з ними, на сприймаючій стороні системи перебувають *фіктивний читач* – незримий адресат наратора, фіктивного автора, персонаж тексту, наратор і *абстрактний читач* – адресат абстрактного автора, реконструйований конкретним читачем для розуміння набору якостей, необхідних для наближення до ідеального реципієнта.

У свою чергу, *ідеальний реципієнт* – це читач, який є адресатом конкретного автора та який має повний набір кодів і ключів для розуміння всіх граней тексту. Нарешті *конкретний читач* – це кожен, хто прочитав твір.

Розуміння взаємодії між ними забезпечується відновленням фрактальної багатосвіткової структури, де найбільший із доступних світів є світом історичної дійсності, де перебувають конкретний автор і конкретний читач. У цьому світі конкретним автором створюється ментифакт, що містить інші світи, у нашому випадку – текст. У ньому найбільшим світом є світ потенцій, відтворювана з ментифакту подоба історичної дійсності, де

існують абстрактний читач для конкретного автора, і абстрактний автор, відтворюваний із тексту конкретним читачем. Наступний – світ безпосередньої нарації, де наратор або фіктивний автор коментує події наступного світу для фіктивного читача, наратора. За ним постає світ художньої дійсності, де явні персонажі взаємодіють у межах сюжету, що коментує наратор. Це можна вважати найглибшим елементом моделі, де вона може бути цілком повторена у разі створення подібного тексту мешканцем цього світу, персонажем.

Художні автобіографічні тексти особливо цікаві для наратологічного аналізу у зв'язку з викривленням відношень суб'єктів тексту стосовно більш традиційних представників цього літературного жанру. Відмінною особливістю є, в основному, установка на об'єктивність у всіх текстах з неприхованою автобіографічною складовою частиною і складністю, що впливає з неї, взаємовідношень між конкретним, абстрактним автором і фіктивним наратором, не кажучи вже про адресатів. І якщо перша названа особливість додає пікантності наратологічній алхімії, то друга ускладнює її доказовий аспект багаторазово. У кожному тексті, навіть всередині окремо взятого жанру автобіографії, взаємовідношення суб'єктів і об'єктів різняться кардинально.

Відбувається це через розбіжності переслідуваних авторами цілей при створенні продукту, націленого на конкретний результат. Ідеться про саморекламу у випадку П. Куліша, чи спробу врятувати родичів із рабства у Т. Шевченка, або ж бажання відновити історичну справедливість у випадку П. Куліша знову ж таки, але багатосвітова структура залишається старою, що доводять навіть порівняно давні дослідження П. Рікером розбіжностей наративів історичного й художнього оповідання [14]. Багатосвітова структура не зникає і не згортається, усі шари продовжують функціонувати, хоча і можуть краще маскуватися автором під історичні особистості.

Так, за спостереженнями В. Шміда, "абстрактний читач принципово ніколи не збігається з фіктивним читачем

.....
(наратором – С. Р.), тобто з адресатом наратора" [20, с. 60], оскільки вони перебувають у різних світах, фіктивний – у художньому, абстрактний – потенційно реконструюється з тканини твору конкретним читачем, але для існування у світі реальному, для знаходження ключів до розуміння ідеального читача. Інакше кажучи, межу між фіктивним світом і реальністю, до якої належить абстрактний читач, перетнути "можна тільки у разі наративного парадокса" [20, с. 61].

Але чим є містифікація П. Куліша, якщо не спробою створити такий парадокс? Першим серед винятково внутрішньотекстових підтверджень цієї гіпотези можна вважати вибір розповіді про себе від третьої особи, яка однозначно підсилює установку на об'єктивність у необізнаного читача.

З іншого боку, вибір такого засобу міг бути продиктований літературним впливом Т. Шевченка, який колись давав на редагування П. Кулишеві свою автобіографію, написану теж від третьої особи [18, с. 191–193], але надрукована подоба її була в 1860 році під назвою "Письмо Т. Гр. Шевченка к редактору "Народного Чтения" [19, с. 194–198] і від першої особи. Враховуючи те, що П. Куліш відредагував автобіографію Т. Шевченка саме таким чином, видається маловірогідним говорити про намір використати розповідь від третьої особи для внутрішньолітературних цілей як збільшення ефекту правдоподібності. Швидше за все його підштовхнули до цього позалітературні обставини.

Яке ж було історичне тло створення й публікації текстів? Діючий у Російській імперії Валуєвський циркуляр забороняв друк будь-яких не художніх текстів українською мовою, а його виконання було настільки ретельним, що М. Костомаров навіть написав про цей період "с тех пор малорусская литература перестала существовать в России" [8, с. 324]. Природно, П. Куліш, який перебрався до Варшави ще в 1864 році, вже мав досвід оприлюднення художніх текстів у часописах "Вечерниці" і "Мета", але не міг знати наслідків їх публікації та міг перестраховуватися.

Можливо, тому при першій публікації в українофільському львівському журналі "Правда" досліджуваний текст подавався з датою: "Писано року божого 1867, місяця серпня 20-го дня" [5, с. 283] без підпису (при тому, що уся редакція не могла не знати автора, враховуючи, що П. Куліша називають головною рушійною силою створення цього видання на початку 1867 р.) [21, с. 475]. Це є аргументом на користь теорії містифікації через політичні обставини.

Яка ж структура розповіді зсередини тексту? П. Куліш здійснює спробу видати художній світ за світ історичної дійсності, для чого позбавляє персонажів можливості діяти не зі слів наратора, а потім максимально знеособлює і самого наратора. Жодного разу за весь текст він не говорить "я", не змальовує події власного життя або погляди. Нам не запропоновано жодного натяку на особу оповідача, ані звідки він знає П. Куліша, ані де зустрілися, ані де дізнався про нього такі подробиці, як приготування їжі дружиною П. Куліша, або за яких обставин поділився з ним П. Куліш дитячими спогадами про мецената і шляхтянку, яка жила неподалік.

Усе, про що згадується в тексті, відбувається винятково з П. Кулішем або з людьми, які істотно вплинули на його життя. Автор при цьому ніколи не маскує наратора, не змальовує розбіжності його поглядів із Кулішевими і не дозволяє йому сперечатися з вибором П. Куліша в зображуваних подіях. Не вдалося знайти жодного діалога чи такого змалювання подій, що дозволяло б довести відмінність точки зору наратора від Кулішевої.

Навпаки, він вступає в запеклу полеміку з тими, хто закидав П. Кулішеві жадібність у продажу книжок і розкішне життя. Для захисту від цих обвинувачень він звертається до людей, кому він допомагав матеріально, а також тих, які не повернули йому борги. Більше того, у тексті постійно з'являються піднесені навіть для марнослава пафосні самохарактеристики: "ніхто проти його не справиться у сьому ділі, бо має він ключ до скарбів душі народної, що замкнена перед іншими" [5, с. 136].

.....

Не видається можливим встановити й адресата самого глибинного світу "Жизни Куліша", оскільки не подано в тексті натяків і на нього. Наратор і наратор імплицитні, приховані і знеособлені на користь установки на об'єктивність і маскування тексту під публіцистичний.

Що ж реконструюється з тексту? П. Куліш – драматична постать, якого досконало знав автор тексту і який безневинно страждав усе життя через внутрішній аристократизм і добрі наміри. Жодних негативних рис текст нам не відкриває, як і спірних рішень. Автор зобразив себе винятково позитивним персонажем, навіть про роман із Марією Вілінською (Марко Вовчок) не згадав.

Натяки на якого ідеального читача можна зрозуміти з тексту? Він має бути обізнаним із синхронічною українською культурою для пояснення неповних цитат із фольклорних текстів і власних текстів П. Куліша, знати справжні назви текстів Т. Шевченка (наприклад, подається "Шафарикові" замість "Єретик"), бути обізнаним як із класичною європейською літературою, щоб поцінувати навіяні Данте Аліг'єрі рядки, так і з американською, щоб співвіднести текст із епіграфом Ірвінга Вашингтона, а також знати історію взаємовідносин Польщі та Російської імперії ("після Андрусівського договору").

Привертає увагу потужна інтертекстуальна складова частина автобіографічної "Жизни Куліша". Він дозволяє собі численні цитації своєї поезії і народної, і навіть вставляє повністю лист свого друга Михаля Грабовського.

Повертаючись до гіпотези про літературний вплив на П. Куліша з боку Т. Шевченка, треба дати відповідь на питання, що спільного й розбіжного в їхніх автобіографічних текстах? Тут варто зазначити, що має сенс порівнювати саме автобіографію Т. Шевченка з автографом, надрукованого в 1885 р., а не написаний П. Кулішем на його основі текст.

З точки зору жанрової класифікації, якщо "Жизнь Куліша" тяжіє до *містифікованої біографії*, то "Автобиография" Т. Шевченка, як обережно висловлюється В. Смілянська, "*twір*

мемуарного жанру" [15, с. 91; див. також 16], швидше є "автобіографічним нарисом" [6, с. 197], або автобіографічною заміткою. Нагадаємо принагідно, що структурно цей жанр не змінювався аж до початку ХХ століття. При цьому автобіографію називають іноді в науковій літературі повістю – за її розмір, тоді як автобіографічна замітка з точки зору обсягу – лаконічна. У першій дозволяється полемізувати з антагоністами, кривдниками автора, тоді як у другій наводяться в іронічній і навіть саркастичній формі факти з його життя. Перша характеризується заплутаністю подій у часі і рухається по лінії часу то вперед, то назад, друга ж змальовує події в хронологічному порядку.

Наративна структура оригінальної "Автобіографії" Т. Шевченка має таких самих імпліцитних наратора й нарататора, як і "Жизнь Куліша", проте її тон щодо автора не настільки панегіричний. Крім того, вона майже не дає підказок для реконструкції ідеального реципієнта. Із історичних особистостей згадані або такі, які залишили яскравий слід в історії, як М. Кутузов, портрети якого в дитинстві змальовував Т. Шевченко, або особистості, вплив яких на долю поета описано в автобіографії. Із термінів використовуються лише назви церковних книг, загальновідомі в той час, і два художні терміни – види гравюри: *акватинта* й *аквафорта* [1, с. 420].

Яким же було історичне тло, що викликало до життя "Автобіографію" Т. Шевченка? Комітет літературного фонду ініціював ряд заходів, спрямованих на звільнення з кріпацтва родичів поета невдовзі після повернення його до Санкт-Петербурга з України влітку 1859 року. Оскільки поміщик В. Флірковський відмовлявся їх звільняти, було вирішено написати автобіографію в епістолярному жанрі, щоб привернути увагу громадськості, проте Т. Шевченко залишився незадоволений результатом і попросив П. Куліша переписати автобіографію, що той і зробив. [1, с. 418]

Завдяки особистій подачі до видання П. Кулішем автографа автобіографії Т. Шевченка до журналу "Киевская старина" [10] під заголовком "Автобиография Т. Гр. Шевченка, писанная для

“Народного чтения”” (публікація П. Куліша), збереглася примітка П. Куліша:

"В свое время издатель "Народного чтения" обратился к Т. Гр. Шевченку с просьбою написать свою биографию для журнала, им издаваемого. Не будучи в состоянии написать ее так, как хотелось бы, он обратился за помощью ко мне и отдал мне свою рукопись. Я написал от его имени то, что напечатано, по его одобрении, в "Народном чтении", а неоконченная автобиография поэта лежала в моих бумагах, забытая мною, до 1885 года" [10, с. 431].

Але чи був Т. Шевченко просто незадоволений текстом, який дійшов до нас в автографі? Це неістотно, адже публікація в тій редакції могла навіть до Емського указу потягти за собою нові переслідування як Т. Шевченка, так і редактора, який наважився надрукувати настільки гострий нарис. Безсумнівно, літературна цінність і почуття гумору навіть у чернетці високі, але це не скасовує політичний складник і форму, яку обрав Т. Шевченко для критики наявного соціального й політичного ладу Російської імперії. Отже, звернення до П. Куліша про допомогу виглядає в історичній перспективі досить мудрим кроком.

У разі публікації, попри таке політико-історичне тло, Т. Шевченко був би визнаний причетним до автобіографії в будь-якому випадку, оскільки йшлося про звільнення його родичів і взагалі змалювання поетового життя, не кажучи вже про те, що текст писався для публікації у конкретному виданні на замовлення і прізвище автора неодмінно було б зазначено. Так що позалітературних приводів звертатися до викладу від третьої особи не було.

Із усього вищесказаного можна зробити висновок: у Т. Шевченка не було позалітературних причин писати автобіографію від третьої особи, на відміну від П. Куліша, який імовірно потрапив під літературний вплив тексту Т. Шевченка й розвинув його структуру у своїй літературній автобіографії. Однак літературний вплив міг бути не головним аргументом у виборі розповіді від третьої особи, оскільки існували

екстралітературні приводи для збереження інкогніто. При цьому текст П. Куліша більш функціональний в аспектах установки на об'єктивність, емоційного тиску й модерування образу автора в літературному побуті.

Наративна структура "Жизни Куліша" подається згорнутою заради установки на об'єктивність, адресати й адресанти імпліцитні та важко виокремлюються на кожному з шарів наративної структури, винятком є тільки вставний текст-лист до П. Куліша.

Отже, можна зробити висновок, що обидва тексти відносяться до жанру художньої автобіографії і мають згорнуту наративну структуру. При цьому шанси на виявлення в майбутньому літературного впливу Т. Шевченка на П. Куліша досить високі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большакова Л.А. та ін. Коментарі. *Тарас Шевченко. Зібрання творів у 12 томах. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості.* Київ : Наукова думка, 2003. Т. 5. С. 418–420.
2. Большая энциклопедия Кольера [Електронний ресурс]. Москва, 2002. URL: <http://niv.ru/doc/encyclopedia/collier/articles/33/avtobiografiya.htm>
3. Гинзбург Л. О психологической прозе. Ленинград : Художественная литература : Ленинградское отделение, 1977. 499 с.
4. Дядищева-Росовецька Ю.Б. Фольклор і поетичне слово Тараса Шевченка : монографія. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2001. 133 с.
5. Жизнь Куліша. Правда, 1868, № 24, С. 283–286; № 25. С. 296–300.
6. Зайцев П. Дві автобіографії Т. Шевченка. *Повне видання творів Тараса Шевченка : У 16 т.* Варшава–Львів : Український науковий інститут, 1935. Т. 6. 307 с.
7. Квятковский А.П. Поэтический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1966. 376 с.
8. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ: Либідь, 1994. 382 с.
9. Куліш П. Жизнь Куліша. *Пантелеймон Куліш. Мос життя. Повість про український народ. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія; Упорядкування, передмова, переклад, примітки*

Олександр Шокало. Київ : Редакція журналу "Український Світ", 2005. С. 95–138.

10. Куліш П. Передмова. *Автобіографія Т. Гр. Шевченка, писання для "Народного читання". Киевская старина*. 1885. № 11. С. 431–435.

11. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А. Н. Николюкина. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. Москва : НПК "Интелвак", 2001. 1600 стб.

12. Лихачев Д.С. и др. Текстология (на материале русской литературы X–XVII вв.), изд. 3-е, переработ. и дополн. Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 758 с.

13. Лунин Э. Автобіографія. *Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов : В 2-х т.* / Под ред. Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогачевского, М. Розанова и В. Чехихина-Ветринского. Москва–Ленинград: Издательство Л.Д. Френкель, 1925. Т. 1. А–П. 576 с.

14. Рикёр П. Время и рассказ / Пер. с фр. Т.А. Славко. Т. I. Москва–Санкт-Петербург : Книга света, 1998. 313 с.

15. Смілянська В. Автобіографія. *Шевченківська енциклопедія : В 6 т.* Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 1 : А–В. С. 91–93.

16. Смілянська В.Л. Біографічна шевченкіана (1861–1981). АН Української РСР, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ : Наукова думка, 1984. 224 с.

17. Федорук О. Роман "Чорна рада" : Історія тексту. Київ: Критика. 2019. 590 с.

18. Шевченко Т. Автобіографія. *Тарас Шевченко. Зібрання творів у 12 томах. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості.* Київ : Наукова думка, 2003. Т. 5. С. 191–193.

19. Шевченко Т. Письмо Т. Гр. Шевченка к редактору "Народного Чтения". *Тарас Шевченко. Зібрання творів у 12 томах. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості.* Київ : Наукова думка, 2003. Т. 5. С. 194–198.

20. Шмид В. Нарратология. Москва : Языки славянской культуры, 2003. 312 с.

21. Ясь О. В. Правда. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.* Київ : Наукова думка, 2011. Т. 8 : Па–Прик. С. 475.

REFERENCES

1. Bolshakova, L. (2003). *Comments* [Komentari]. *Taras Shevchenko. Zibrannia tvoriv u 12 tomakh. Shchodennyk. Avtobiografiia. Statti. Arkheolohichni notatky. "Bukvar yuzhnorusskyi"*. Zapysy narodnoi tvorchosti. Kyiv : Naukova dumka, 418–420 [in Ukrainian].
2. Halsey, W.D. & Johnston, B. (1991). *Collier's encyclopedia: With bibliography and index* [Bolshaia entsyklopedyia Kolera]. Moskva. URL: <http://niv.ru/doc/encyclopedia/collier/articles/33/avtobiografiya.htm> [in Russian].
3. Hynzburh, L. (1977). *About psychological prose* [O psykhologicheskoi proze]. Lenynhrad : Khudozhestvennaia lyteratura : Lenynhradskoe otdelenye [in Russian].
4. Diadyshcheva-Rosovetska, Yu. (2001). *Folklore and poetic words of Taras Shevchenko: monograph* [Folklor i poetychne slovo Tarasa Shevchenka : monografiia]. Kyiv : VPC "Kyivskiy universytet" [in Ukrainian].
5. Anonymous, (1868). *Kulish's life* [Zhyzn Kulisha]. Truth, 24, 283–286; 25, 296–300 [In Ukrainian].
6. Zaitsev, P. (1935). *Two autobiographies of T. Shevchenko* [Dvi avtobiografii T. Shevchenka]. Povne vydannia tvoriv Tarasa Shevchenka: U 16 t. T. 6. Varshava–Lviv : Ukrainian Scientific Institute, 197–200 [in Ukrainian].
7. Kviatkovskiy, A. (1966). *Poetic Dictionary* [Poeticheskiy slovar]. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].
8. Kostomarov, M. (1994). *Slavic Mythology: Selected Works in Folklore and Literary Studies* [Slovianska mifolohiia : vybrani pratsi z folklorystyky y literaturoznavstva.]. Kyiv: Lybid [in Russian].
9. Kulish, P. (2005). *Kulish's life* [Zhyzn Kulisha]. *Panteleimon Kulish. Moie zhyttia. Povist pro ukraïnskyi narod. Khutirska filozofiiia i viddalena od svitu poeziiia; Uporiadkuvannia, peredmov, pereklad, pryimky Oleksander Shokalo*. Kyiv : Redaktsiia zhurnalu "Ukrainskyi Svit", 95–138 [In Ukrainian].
10. Kulish, P. (1885). *Preface* [Peredmov]. *Avtobiografiya T. Gr. Shevchenka. pisannaya dlya "Narodnogo chteniya"*. *Kiyevskaya starina*, 11, 431–435 [in Russian].
11. Nykoliukyn, A. (2001). *Literary Encyclopedia of Terms and Concepts* [Literaturnaya entsiklopediya terminov i ponyatyi]. Moskva : NPK "Yntelvak" [in Russian].
12. Lykhachev, D. (2001). *Textology (based on the materials of Russian literature of the 10th–17th centuries), ed. 3rd, overwork. and add.*

[Tekstologiya (na materiale russkoy literatury X–XVII vv.). izd. 3-e. pererabot. i dopoln]. Sankt-Peterburh : Aleteiia [in Russian].

13. Lunyn, E. (1925). *Autobiography* [Avtobiografiya]. *Literaturnaya entsyklopediya: Slovar literaturnykh terminov : V 2-kh.* Moskva–Lenynhrad : Yzdatelstvo L.D. Frenkel, T. 1 [in Russian].

14. Rykor, P. (1998). *Time and story* [Vremya i rasskaz]. Per. s fr. T.A. Slavko. Moskva – Sankt-Peterburh : Knyha sveta [in Russian].

15. Smilianska, V. (2012). *Autobiography* [Avtobiografiya]. *Shevchenkivska entsyklopediia : V 6 t.* Kyiv: NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T.H. Shevchenka, 91–93 [in Ukrainian].

16. Smilianska, V. (1984) *Shevchenko's biography* (1861–1981) [Biohrafichna shevchenkiana (1861–1981)]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

17. Fedoruk, O. (2019). *Black Council: A History of the Text* [Roman "Chorna rada" : Istoriiia tekstu]. Kyiv : Krytyka [In Ukrainian].

18. Shevchenko, T. (2003). *Autobiography* [Avtobiografiya]. *Taras Shevchenko. Zibrannia tvoriv u 12 tomakh. Shchodennyk. Avtobiohrafiiia. Statti. Arkheolohichni notatky. "Bukvar yuzhnorusskyi". Zapysy narodnoi tvorhosti.* Kyiv : Naukova dumka, 191–193 [in Russian].

19. Shevchenko, T. (2003). *Letter of T. Shevchenko to the editor of the "Popular Reading" journal. Taras Shevchenko* [Pismo T. Gr. Shevchenka k redaktoru "Narodnogo Chteniya"]. *Zibrannia tvoriv u 12 tomakh. Shchodennyk. Avtobiohrafiiia.* Kyiv : Naukova dumka, 194–198 [in Russian].

20. Shmyd, B. (2003). *Narratology* [Narratologiya]. Moskva : Yazuky slavianskoi kulturu. [in Russian].

21. Yas, O. (2011). *The Truth* [Pravda]. *V. A. Smolii Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t.* Kyiv : Naukova dumka, 475 [In Ukrainian].

Дата надходження до редакції – 10.09.2019

Дата затвердження редакцією – 01.10.2019